

บทที่ 2

อิเหนาและการแบ่งตอนอิเหนาตามวิธีจัดการแสดงของกรมศิลปากร

อิเหนา บทพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย มีเนื้อเรื่องตั้งแต่ต้นจนจบยาวมาก ไม่สามารถจัดแสดงให้จบภายในวันเดียว หรือในการแสดงครั้งหนึ่ง ๆ ได้ โดยเฉพาะในการแสดงประเภทละครเวทีของไทย ดังนั้นในการจัดการแสดงละครเวที เรื่องอิเหนาของกรมศิลปากร จึงได้แบ่งเรื่องอิเหนาออกเป็นตอนและจากมีขนาดสั้นบ้าง ยาวบ้างตามความเหมาะสมของเวลา และจุดประสงค์ในการแสดงแต่ละครั้ง โดยคัดเลือกเหตุการณ์สำคัญที่น่าสนใจในเรื่อง มาจัดแบ่งออกเป็นตอน ๆ ให้แสดงเพื่อเผยแพร่ให้ประชาชนชม ดังนั้นในการจัดการศึกษาบทละครพระราชนิพนธ์ เรื่องอิเหนา และการแบ่งตอนอิเหนาตามวิธีจัดการแสดงของกรมศิลปากร จะได้แยกพิจารณาเป็น 3 หัวข้อ ดังนี้

1. ภูมิหลังของบทละครเรื่องอิเหนา บทพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2
2. เนื้อเรื่องอิเหนาตามบทพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2
3. วิธีการแบ่งตอนเพื่อการแสดงละครเรื่องอิเหนาของกรมศิลปากร
4. บทละครเรื่องอิเหนาของกรมศิลปากร

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

1. ภูมิหลังของบทละครเรื่องอิเหนา บทพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2

บทละครเรื่องอิเหนา พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 มีลักษณะเป็นกลอนบทละคร มีความยาวทั้งสิ้นรวม 38 เล่มสมุดไทย* พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยได้ทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นใหม่ โดยมีอิเหนาบทพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 เป็นพื้นฐานใช้สำหรับแสดงละครในสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี กรมพระยาเดชาธิราชพิทยาลงกรณ์ ได้ทรงมีพระวินิจฉัยถึงสาเหตุของการทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นใหม่นี้ว่า

"เหตุที่ทรงพระราชนิพนธ์เห็นจะต่างกับที่ทรงเรื่องอิเหนาขึ้นใหม่ ท่านองจะเป็นเพราะทรงพระราชดำริเห็นว่าบทอิเหนา รัชกาลที่ 1 เป็นแต่แต่งซ่อมแซมบทครั้งกรุงเก่าเข้ากันไม่สนิทเล่นละครก็ไม่เหมาะ จึงตั้งพระราชหฤทัยจะทรงพระราชนิพนธ์เสียใหม่หมดทั้งเรื่องเหมือนอย่างเช่นในรัชกาลที่ 1 ได้ทรงพระราชนิพนธ์เรื่องรามเกียรติ์และเรื่องอุกฤษฏ์ โดยพระราชประสงค์จะให้ใช้เป็นต้นฉบับสำหรับพระนครสืบไป" (สมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี : 2507)

สำหรับบทละครเรื่อง อิเหนา พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 จำนวน 38 เล่มสมุดไทยนี้ (สมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี กรมพระยาเดชาธิราชพิทยาลงกรณ์ ทรงกล่าวไว้ในคำอธิบายว่าด้วยบทละครอิเหนา ฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ ถึงเรื่องการทรงพระราชนิพนธ์ไว้ว่า "มีคำผู้หลักผู้ใหญ่บอกเล่าสืบมาว่าพระราชนิพนธ์ทรงไว้เพียงสักสี่ คือ เพียงจบเล่ม 29 สมุดไทย" ส่วนที่เหลือมีผู้อื่นแต่งเติมภายหลังซึ่งไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัดว่าเป็นผู้ใด เพียงแต่ทรงมีพระวินิจฉัยเกี่ยวกับการพิจารณาทางสำนวน

* เดิมบทละครเรื่องอิเหนาเป็นต้นฉบับตัวเขียนเป็นเล่มสมุดไทย คัดลอกเนื้อความติดต่อกันไปตลอดเล่มแล้วจึงขึ้นเล่มใหม่ ไม่มีการแบ่งตอน ดังนั้นจำนวนเล่มของแต่ละฉบับจึงไม่เท่ากัน เพราะขนาดสมุด จำนวนหน้า จำนวนบรรทัดของแต่ละเล่มไม่เท่ากัน ดังนั้นบางฉบับจึงมี 45 เล่ม 41 เล่ม และ 37 เล่มสมุดไทย ทั้ง ๆ ที่ตัวเรื่องก็เท่ากัน ดังนั้นในการที่หอพระสมุดฯ ได้ชำระและจัดพิมพ์ขึ้นใหม่ได้แบ่งเล่มโดยพิจารณาจากเนื้อความมาให้จบตอนหนึ่ง ๆ เป็นเกณฑ์เป็น 38 เล่มสมุดไทย ซึ่งเข้าใจว่าตรงกับจำนวนเดิม ซึ่งเป็นพระราชประสงค์จะทรงแทนบทละครอิเหนา พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 (สมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี กรมพระยาเดชาธิราชพิทยาลงกรณ์ : 2514)

านเนื้อความต่อจากตอนลึกลับที่ทรงพระราชนิพนธ์ไว้ว่า "ได้สังเกตเห็นส่วนหนังสือ เข้าใจว่าเป็น
ของต่อตอน 1 แล้วมีผู้แต่งแทรกเมื่อต่อแล้วอีก 3 ตอน" (สมเด็จพระยาตรางราชานุกาพ
: 2514)

แสดงว่าเนื้อความตอนที่แต่งเติมต่อจากตอนลึกลับที่ทรงพระราชนิพนธ์ตามที่สมเด็จพระยาตรางราชานุกาพ ได้ทรงอธิบายไว้มีด้วยกัน 2 ลักษณะคือ

1. ความที่แต่งต่อ 1 ตอน เริ่มตั้งแต่สี่ชะตราลอนมีสารไปบูลท้าวภูเรบัน ท้าวคาหา
แล้วกษัตริย์ทั้ง 2 พระนครยกมาเมืองกาหลังให้ทำการอภิเชก และกษัตริย์ต่างพระนครก็ยกแยกกัน
กลับบ้านเมือง กล่าวกันว่า กรมหมื่นสุนทรวิภักษ์ เป็นผู้ทรงนิพนธ์

2. ความที่แต่งแทรกจากเนื้อความที่แต่งต่อ มีด้วยกัน 3 ตอน คือ

2.1 ตอนศึกท้าวมะงาคาศีเมืองกาหลังกับเรื่องศึกท้าวสาสาตีเมือง ประมอดัน
ไม่พบหลักฐานว่าผู้ใดเป็นผู้แต่ง

2.2 ตอนรูนวายุด้วยนางจินตะหราไม่ยอมคืนศึกกับอิเหนา กล่าวกันว่า กรมหลวง
ภูวเนตรนรินทรฤทธิ์ เป็นผู้ทรงนิพนธ์

2.3 ตอนอภิเชกสังคามาระดา ไม่พบหลักฐานว่าผู้ใดเป็นผู้แต่ง

บทละครเรื่องอิเหนา ตั้งแต่ได้แต่งซ่อมแซมบทครั้งกรุงเก่าในรัชกาลที่ 1 จนถึงได้ทรง
พระราชนิพนธ์ขึ้นมาใหม่ในรัชกาลที่ 2 เพื่อใช้แสดงละครมาแล้วนั้นผู้จัดการแสดงละครสมัยต่อ ๆ
มาต่างก็ยึดบทพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 มาใช้แสดงละคร ด้วยเห็นว่าเป็นบทละครที่ไพเราะ
สามารถนำมาใช้ประกอบการรำได้ทันที ดังนั้นในรัชกาลที่ 6 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์วรรคตีสยามสร
ได้ตัดฉันทละครเรื่องอิเหนาฉบับพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 นี้ให้เป็นยอดแห่งบทละครว่า เมื่อ
ปีมะโรง พ.ศ. 2459 เนื่องจากเป็นหนังสือที่แต่งดีพร้อมทุกประการ เนื้อความดี กระบวนกลอน
ไพเราะ และเป็นบทที่เหมาะสมรับนำมาแสดงละคร ทั้งยังเป็นต้นฉบับที่สมบูรณ์ทั้งเรื่อง ไม่ขาด
เฉพาะตอนที่จะใช้แสดงอย่างพระราชนิพนธ์บทละครเรื่องอื่น ๆ นอกจากนั้นยังประกอบด้วยเรื่อง
ประเพณีไทยแต่โบราณหลายเรื่อง จึงนับเป็นบทละครที่สมบูรณ์กว่าเรื่องอื่น ๆ

2. เนื้อเรื่องอิเหนาตามบทพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2

เริ่มเรื่องโดยการกล่าวถึงกษัตริย์ 4 พระนคร คือ กุเวรับ ดาหา กาหลัง และสิงห์-
สำหรับ ทั้งหมดเป็นพี่น้องกัน ท้าวกุเวรับและท้าวดาหาต่างได้ธิดา เมืองหมันหย้าเป็นประไพสุหรี
ดังนั้นเมื่อท้าวกุเวรับมีพระราชโอรส คือ อิเหนา จึงได้หมั้นนางบุษบา พระธิดาของท้าวดาหา
ตั้งแต่แรกประสูติ และระหว่างนั้นเมืองหมันหย้าก็ได้ประสูติพระธิดา ชื่อนางจินตะหราเช่นเดียวกัน

เมื่ออิเหนาอายุได้ 15 ปี พระอัยกีเสด็จทิวศด ท้าวกุเวรับนำให้อิเหนาคุมพลไปช่วยงาน
พระศพที่เมืองหมันหย้า ท้าวทำให้ได้พบกับนางจินตะหราก็หลงรัก อิเหนาจึงขอลูกที่เมืองหมันหย้าต่อ
หลังเสร็จสิ้นงานพระศพ จนกระทั่งท้าวกุเวรับต้องเรียกตัวกลับ โดยอ้างเหตุว่าประไพสุหรีใกล้
จะมีพระประสูติกาล อิเหนาจึงจำต้องจากนางจินตะหรากลับมากุเวรับ และอยู่ที่กุเวรับจนประสูติ
นางวิยะดา แต่ด้วยความคิดถึงนางจินตะหรา จึงอุบายทูลพระบิดาว่าจะออกไปเที่ยวป่า เพื่อจะหนี
ออกมาพบนางจินตะหรา แล้วปลอมตัวเป็นโจรป่าชื่อ "บันหยี่" เดินทางมาถึงเชิงเขามะราบีพบ
พลับพลาของระตู 3 พี่น้อง คือ ระตูบันจะร่ากัน ระตูปักมาหงัน และระตูบุศลีหนา ประสันดาได้ก่อ
วิวาทกับพวกทหารของระตูบุศลีหนา ระตูบุศลีหนาจึงออกตามจับประสันดา ฝ่ายประสันดาหนีไป
แจ้งข่าวกับอิเหนาจึงเกิดรบกันขึ้น อิเหนาส่งระตูบุศลีหนาดายในสนามรบ ระตูปักมาหงันและระตู-
บันจะร่ากันยอมแพ้ยกบุตรและธิดา คือ นางมาหารัศมี นางสะการะวาตี และสังคามาระดาแก่
อิเหนา จากนั้นจึงทาสระตูบุศลีหนา นางครุสา มเหสีระตูบุศลีหนาได้แบ่หลาดายตามพระสวามี
ส่วนอิเหนายกทัพต่อไปเมืองหมันหย้า ระหว่างทางมีระตู 4 เมืองขอขึ้นต่ออิเหนา

เมื่อกองทัพอิเหนาถึงเมืองหมันหย้า จึงขอเฝ้าและลู่ขอนางจินตะหราต่อท้าวหมันหย้า
ท้าวหมันหย้าไม่กล้ายกให้ด้วยเกรงท้าวกุเวรับ แต่อิเหนายังคือจนได้นางจินตะหรา นางมาหา-
รัศมีและนางสะการะวาตี เป็นมเหสีอิเหนาอยู่กับกับ 3 นาง ที่เมืองหมันหย้าอย่างมีความสุข และ
บอกตตนางบุษบาเมื่อท้าวดาหาทราบเรื่องก็โกรธจนประกาศว่า ถ้ามีผู้ใดมาลู่ขอนางบุษบาที่จะยก
ให้ทันที

กล่าวถึงระตุจรกา ต้องการหาผู้จึงให้ช่างเขียนใบวาดรูปสาวงาม ช่างเขียนได้วาดรูปนางจินดาสำหรับและนางบุษบา สำหรับนางบุษบา ช่างเขียนวาดไว้ 2 รูป คือ รูปต้นบรรทมและรูปทรงเครื่อง ระหว่างทางที่ช่างเขียนเดินทางกลับ องค์กรปะการะกาหว่าได้ลักรูปนางบุษบาทรงเครื่องไป เมื่อช่างเขียนกลับถึงเมืองได้ถวายรูปบุษบาอีกรูปหนึ่งแก่จรกา จรกาเมื่อเห็นก็หลงรูปนางบุษบา จึงให้ท้าวสาสา พี่ชายไปสูxonนางบุษบา ท้าวคากาก็ตกลงยกให้แก่จรกา

วิทยาลัยกา ีอรสของท้าวกะหมังกุหนึ่ง ได้ออกประพาสป่า องค์กรปะการะกาหว่าได้แปลงเป็นกวางทองมาล่อวิทยาลัยกาไปพบรูปนางบุษบา วิทยาลัยกาเกิดคลั่ง เพราะหลงรูปนาง ร้อนถึงท้าวกะหมังกุหนึ่งจึงส่งสาสน์ไปxonนางบุษบา แต่ท้าวคากาไม่ยอมเพราะได้ประกาศยกให้จรกาไปแล้ว ท้าวกะหมังกุหนึ่ง ระตุบาทยัง และระตุประหมัน พร้อมทั้งวิทยาลัยกาจึงก่อศึกชิงนางบุษบา ฝ่ายท้าวคากาเมื่อรู้ข่าวศึกจึงแจ้งเรื่องไปยัง 3 พระนคร และระตุจรกาให้ยกทัพมาช่วยท้าวกูเรบันให้หนีไปช่วยรบ พร้อมกับให้กะหวัดตะปาศีคุมกองทัพไปสมทบกับหนีเนา ทางสิงหัดสำหรับให้สุหรานากงไปช่วยรบ และท้าวกาหลังให้ตามะหงงไปช่วยเมืองคากา ฝ่ายหนีเนาเมื่อรับสาสน์จากท้าวกูเรบัน จึงจำใจจากนางจินตะหว่า โดยมีสังคามาระดาไปช่วยรบกับท้าวกะหมังกุหนึ่งและพวกที่เมืองคากา ผลปรากฏว่าวิทยาลัยกาถูกสังคามาระดาสังหาร และท้าวกะหมังกุหนึ่งถูกหนีเนาสังหารเช่นกัน

เมื่อเสร็จศึกกะหมังกุหนึ่ง หนีเนาได้ข่าวกองทัพจรกายกมาช่วยรบ จึงชวนสังคามาระดาเข้าเฝ้าท้าวคากาก่อน ได้พบกับบุษบาก็หลงรัก จึงทำอุบายขอยู่ต่อที่คากา ระหว่างนั้นทัพจรกาได้ยกมาถึงคากา และขอเข้าเฝ้าเช่นกัน ท้าวคากาจึงชวนเหล่าข้าราชการอยู่ ำหรับที่เขาวิสิคมาหว่าในการเดินทางไปช่วยรบ หนีเนาได้วางแผนต่าง ๆ เพื่อเข้าเฝ้านางบุษบา โดยให้สียะตราน้องชายนางบุษบาเป็นสื่อกลาง เมื่อถึงที่ประทับร้อน นางบุษบาไปลงสรง หนีเนาแกล้งทันทพลอยไปลงงให้ทุกคนคิดว่าจรกาเป็นผู้ทำ จากนั้นชวนของท้าวคากาได้ไปถึงเขาวิสิคมาหว่า นางบุษบาออกไปชมศาลและเล่นธาว สังงให้นางกานัลไปเก็บดอกไม้มาถวาย นางค่อมได้เห็นหาดอกกล้าเจียกจนหลงทางพบกับหนีเนา หนีเนาจึงช่วยหาดอกกล้าเจียกและชี้ทางกลับให้นางบุษบาเมื่อได้รับดอกกล้าเจียกก็พลิกอุปสาสน์ที่หนีเนาสลักมาจนดอกไม้ จึงทิ้งเสียไม่สนใจ หนีเนาต้องการให้นางเห็นจึงฉายกริชจน

นางตกาจสลบลง นางกานัลจึงได้มาแก้ไข หลังจากนั้นนางมะเดหวีจึงชวนนางบุษบาไปไหว้พระ
 เสี่ยงทายเรื่องคู่ครอง อีเหนาก็แก้งอุบายเข้าก้นนางอีก และขอสัญญาจากนางมะเดหวีให้ช่วย
 ตนเรื่องนางบุษบา ต่อจากนั้นท้าวคานาพิชัยบวงสรวงแก่น และชวนราชบวงสรวงจนเกิดเรื่อง
 ระหว่างอีเหนาและจรรกา ท้าวคานาจึงสั่งให้เลิกพิธี อีเหนาและกษัตริย์ทั้ง 5 ได้ออกประพาสป่าพบ
 ชบวนบุษบาไปรณานิมนต์ อีเหนาไปช่วยประคองพานผ้าของบุษบาและรณานิมนต์ด้วยกัน จากนั้นชบวน
 ท้าวคานาจึงกลับเมือง ระหว่างทางกลับอีเหนาได้ปลอมเป็นอำมาตย์มาแอบดูนางบุษบา

หลังกลับเมืองคานาแล้ว ท้าวคานาได้เตรียมการอภิเษกบุษบาและจรรกา อีเหนาได้ทูล
 เตือนสัญญาจากนางมะเดหวีถึง 2 ครั้ง แต่นางมะเดหวีไม่รับช่วย อีเหนาเสียใจจนป่วย ทำให้
 การอภิเษกต้องเลื่อนออกไป ระหว่างนั้นอีเหนาคิดการลักนางบุษบา โดยให้สังคามาระดาออกไป
 แต่งผ้าที่หัก เมื่อพบแล้วอีเหนาจึงทูลลาไปป่า ก่อนถึงวันงานอภิเษก ระหว่างมีมหรสพ ไพร่พล
 อีเหนาได้ปลอมตัวเป็นชาวกะหมังกุหนึ่งไปลอบเฝ้าเมือง และอีเหนาปลอมเป็นจรรกาลักหานางบุษบา
 ออกมาอยู่ด้วยกันที่ถ้ำทอง ทางเมืองคานาเมื่อรู้ข่าวนางบุษบาหายไป จึงออกตามหา จรรกาไปที่
 พลับพลาอีเหนานป่า อีเหนาออกมาพบจรรกา และว่าจะไปแก้สังสัยที่เมืองคานา จึงมาล่านาง
 บุษบาไปเฝ้าท้าวคานา และรับนางวิยะดาออกมาเพื่อพบกับบุษบาด้วย องค์ปะดาระกาหรรษาเมื่อ
 ทราบความก็โกรธอีเหนาจึงแก้งทาลมทอบนางบุษบาขณะชมสวนไปไว้ที่เมืองประมอดัน แล้วปลอม
 ตัวให้เป็นชายชื่ออุฎการณ พร้อมประทานพรและกรีขบระจาดัวให้ท้าวประมอดันมาพบจึงรับเป็น
 เอรสอยู่ที่เมืองประมอดัน ฝ่ายอีเหนาพานางวิยะดามาพบบุษบา และรู้ความเรื่องลมทอบ จึง
 ปลอมตัวเป็นโจรป่าชื่อปันหยี นางวิยะดาชื่อหลงหนึ่งหรีด ออกเดินทางตามหานางบุษบา ได้เมืองขึ้น
 มากมาย สุดท้ายปันหยีจึงออกบวช

กล่าวถึงอุฎการณระหว่างที่อยู่ประมอดัน ก็คิดถึงอีเหนา จึงยกพลออกตามหาได้เมืองขึ้น
 ตามทางหลายเมือง จนพบปันหยีบวชและเดินทางเข้าเมืองกาหลัง ต่อมาปันหยีได้ลาบวชตามมาอยู่
 ที่เมืองกาหลังด้วยเช่นกัน ระหว่างที่อยู่เมืองกาหลัง อีเหนาวางอุบายต่าง ๆ เพื่อพิสูจน์ว่าอุฎการณ
 เป็นหญิงหรือชาย โดยเชิญอุฎการณไปชนไก่และไก่ฝ่ายอุฎการณชนะ ในระหว่างนี้ท้าวจะมหา
 มาสู่ขอนางสะการะวาศี ธิดาท้าวกาหลัง ท้าวกาหลังไม่ยกให้จึงเกิดศึก ปันหยีและอุฎการณอาสา

ชื่อกันเมือง ผลปรากฏว่าบัณฑิตและอุณากรรณฆ่าตัวจะมาทรา และตัวกะบาทลินตายในสนามรบ บัณฑิตระหว่างอยู่ที่เมืองกาหลังก็มีใจรักนางสะการะหนึ่งหัดถึงขนาดส่งเพลงยาวไปที่ อุณากรรณ แอบเห็นและรู้ว่านางสะการะหนึ่งหัดแอบแตรอุษาให้บัณฑิตด้วย ก็ไม่พอใจแต่ไม่ได้แสดงกิริยา ออกมา นอกจากนั้นอุณากรรณยังไม่สบายใจที่บัณฑิตคอยจับผิด จึงชวนบัณฑิตมากินเลี้ยงที่ตึกหนักเพื่อ แก่สงสัย บัณฑิตจึงจับผิดไม่ได้ สังคามาระตาจึงอุบายให้ยาหูโอบอุณากรรณอาบน้ำ พบว่านาง เป็นหญิง แต่โอ้เทงานั้นแน่ใจ อุณากรรณอายุมากจึงลาตัวกาหลังและบัณฑิตกลับประมอดัน ระหว่าง ทางได้แอบหนีไปบวชเป็นเอนัง (ซี) พร้อม 2 พี่เลี้ยง

ทางเมืองคาหา สียะตราโตเป็นหนุ่มขอออกมาตามหาบุษบาและอเทนา หลังพิธีโสกันต์ โดยปลอมตัวเป็นโจรป่าชื่อย่าหรีน องค์ปะตาระกาหราบลอมเป็นนกยูง นำทางมายังเมืองกาหลัง และขอเข้าเฝ้าตัวกาหลังได้พบกับบัณฑิตและนางเคนหลง (นางวียะดา) ย่าหรีนหลงรักนาง เคนหลง แต่บัณฑิตไม่พอใจ จึงหาทางลิกนางเคนหลง จนเกิดศึกตัวกาหลังมาห้าม ต่อเมื่อบัณฑิต ทราบว่าย่าหรีนคือสียะตรา จึงยกนางเคนหลงให้

กล่าวถึง ระตุมะงาคา คิดหามเหล้าให้อูษุชา แล้วทูลถึงนางสะการะหนึ่งหัด และความ เก่งของบัณฑิต ระตุมะงาคาจึงสั่งให้ 4 นักโทษไปลักตัวบัณฑิตมา แต่ 4 นักโทษไปลักพาย่าหรีน มาแทน ระตุมะงาคาจึงให้จาคุกไว้ นางคะราหวัน อิศาระตูลช่วยไว้ ทางบัณฑิตตามหาย่าหรีน ประสันดาออกตามไปพบเอนัง เอนังพยายามเรื่องย่าหรีน ประสันดากลับมาบอกเรื่องเอนังกับ บัณฑิต บัณฑิตจึงไปหลอกพาดัวมาไว้ที่กาหลัง ส่วนพี่เลี้ยงไปพาย่าหรีนและนางคะราหวันกลับมา กาหลังด้วย บัณฑิตต้องการรู้ความจริงเรื่องเอนังว่าเป็นนางบุษบาใช่หรือไม่ ประสันดาจึงคิดเชิด หนังเรื่องความหลังระหว่างอเทนากับบุษบา เอนังได้ยินเรื่องความหลังก็ร้องไห้ บัณฑิตจึงรู้ความ จริง จึงมาเปิดเผยตัวเองและให้นางบุษบาลิกษี 4 พี่น้องจึงได้มาพบกันและจากกันได้ นับว่าหมด คาสาบขององค์ปะตาระกาหรา

เป็นการจบเนื้อเรื่องตอนที่ทรงพระราชนิพนธ์หรือจบเล่มที่ 29 เนื้อเรื่องต่อจากนี้จะเป็นความที่แต่งต่อ และความที่แต่งแทรกในสมุดไทย เล่มที่ 30-38 รวม 9 เล่ม ดังนี้

ระตูมะงาตาเมื่อทราบเรื่องธิดาหนีมากับย่าหวัน จึงยกกองทัพมา บันทึบและย่าหวันออกสู้ศึก ย่าหวันจับท้าวมะงาตาได้แต่ปล่อยตัวไป เพราะเห็นแก่นางคะราหวัน ทางฝ่ายเมืองสาสา และระตูอีก 4 เมือง เมื่อรู้ว่าอุณากรรณหายตัวไป ก็ต้องการขอบุตร ธิดา ที่เป็นเชลยต่ออุณากรรณคืน ก็ยกกองทัพไปประมอดัน ท้าวประมอดันแจ้งข่าวศึกแก่บันทึบ ๗ ส่งสังคามาระตาไปช่วยรบ ระตูทั้ง 5 ยอมแพ้ สังคามาระตาได้พาเชลยมาพบบันทึบ ๗ ยกนางกุสุมาธิดาท้าวสาสาแม่สังคามาระตา

เมื่อเหตุการณ์คลี่คลายไปในทางที่ดี ย่าหวันจึงลอบส่งสาสน์ไปบอกเรื่องอิเหนา และบุษบาแก่ท้าวกูเรบันและท้าวดาหา กษัตริย์ทั้ง 2 จึงเดินทางมากาหลัง เรื่องราวทั้งหมดจึงถูกเปิดเผยขึ้น ท้าวกูเรบัน ท้าวดาหา และท้าวกาหลัง จึงเตรียมจัดพิธีวิวาห์ ท้าวกูเรบันส่งสาสน์ไปถึงท้าวหมันทยาและท้าวประมอดัน นางจินตะหราโกรธไม่ยอมพูดกับอิเหนาจนเกิดเรื่องุ่นวายหลายประการ จนท้าวหมันทยาเรียกนางจินตะหราไปสั่งสอน เรื่องจึงเรียบร้อย อิเหนาได้ครองกับนางบุษบาและจินตะหรา ครองเมืองกูเรบันสืบมา สุดท้ายอิเหนาได้ส่งสังคามาระตากลับไปครองกรุงปักมาหั้น และตั้งระเด่นที่เป็นเชลยกลับไปครองเมืองของคนมีสุขสืบมา

ท้ายสุดของบทพระราชนิพนธ์เรื่องอิเหนา ในรัชกาลที่ 2 นี้ จะเป็นเพลงยาวท้ายบทละคร ได้กล่าวถึงประวัติของเรื่องอิเหนาตั้งแต่ครั้งกรุงเก่า จนได้มาแต่งเติมเพื่อใช้สำหรับแสดงละครในสมัยรัตนโกสินทร์ ซึ่งได้มีการคัดลอกต่อ ๆ กันมา

จะเห็นว่าเนื้อเรื่องอิเหนาตามบทพระราชนิพนธ์มีความยาวมาก คือ คาเนินความตั้งแต่วงศ์เทวา ไปจนกระทั่งอภิเษกสังคามาระตาติดต่อกันไปโดยตลอด ดังนั้นงานการแสดงจึงไม่สามารถจัดการแสดงได้จบเรื่องภายในการแสดง 1 ครั้ง ดังนั้นถ้าจะใช้เป็นบทสำหรับแสดงละครก็ต้องตัดทอนมาเล่นจัดเป็นตอนตามที่ต้องการ และแต่ละตอนที่นำออกแสดงก็ได้รับความนิยมไม่เท่ากัน เพราะประกอบด้วยเนื้อหาสาระที่น่าสนใจแตกต่างกันไป นอกจากนี้ยังต้องคำนึงถึงความสั้นยาวของเวลาที่จะแสดงอีกด้วย

3. วิธีการแบ่งตอนเพื่อการแสดงละครเรื่องอิเหนาของกรมศิลปากร

การจัดการแสดงละครเรื่องอิเหนา ของกรมศิลปากร ได้นำบทพระราชนิพนธ์เรื่องอิเหนา ในรัชกาลที่ 2 มาตัดตอนและแบ่งออกเป็นตอน ๆ เพื่อความเหมาะสมกับเวลาที่ต้องการจะแสดงในคราวนั้น เนื่องจากบทพระราชนิพนธ์มีความยาวมาก แต่ในการแสดงแต่ละครั้งมักจะถูกกำหนดด้วยคาบเวลา ดังนั้นถ้าการแสดงครั้งใดมีเวลามากก็จะจับเหตุการณ์ที่น่าสนใจมาดำเนินเรื่องติดต่อกันหลาย ๆ เหตุการณ์ โดยประมาณตามเวลาที่กำหนดไว้แต่แรก แต่ถ้าการแสดงคราวใดมีเวลาน้อย ก็จะตัดตอนเหตุการณ์ที่ไม่ต้องการออก จับแต่เฉพาะเหตุการณ์ที่ต้องการนำมาแสดงเท่านั้น

นายบัญชา นิตยสุวรรณ ผู้กำกับละครของกรมศิลปากรท่านหนึ่ง กล่าวว่า "ในการทำบทละครครั้งหนึ่ง ๆ จะไม่มีการแบ่งตอนและฉากไว้แน่นอนตายตัว เพียงแต่ถ้าต้องการจะแสดงเรื่องใด ตอนใด ก็จับความเรื่องนั้น ตอนนั้น ออกมาทำเป็นบทละครโดยคำนึงถึงเวลา จุดประสงค์และความต้องการของผู้จัดการแสดง ในการแสดงแต่ละครั้ง" ดังนั้นในการแสดงละครเรื่องอิเหนาของกรมศิลปากร จึงจับเนื้อความมาแสดงในแต่ละครั้ง มีความยาวของตอนไม่เท่ากัน จากการสำรวจบทละครเรื่องอิเหนาของกรมศิลปากรที่เก็บรักษาไว้ที่ฝ่ายวิชาการ สถาบันนาฏดุริยางคศิลป์ (กองการสังคีต และวิทยาลัยนาฏศิลป์เดิม) พบว่า ในการแสดงละครเรื่องอิเหนาของกรมศิลปากรที่จัดแสดง ณ โรงละครแห่งชาติ ตั้งแต่ พ.ศ. 2508 - พ.ศ. 2539 ได้มีวิธีการแบ่งตอนเพื่อการแสดงออกเป็น 4 ลักษณะ ดังนี้

1. แบ่งเป็นตอนขนาดยาว โดยรวมเหตุการณ์สำคัญในการดำเนินเรื่องหลายเหตุการณ์เข้าในการแสดงครั้งหนึ่ง ใช้เวลาในการแสดงตั้งแต่ 1.30-3.00 ชั่วโมง มักจะเป็นการจัดการแสดงเฉพาะเรื่องอิเหนาเท่านั้น ควบคู่กับการแสดงประเภทอื่นหรือละครเรื่องอื่น ๆ เช่น ตอนประสันตาค่อนก ได้รวมเหตุการณ์ตั้งแต่ประสันตาค่อนกไปต่อก่อน จนเกิดวิวาทกับพระอุปคุตลีลาประสันตาคลับไปแจ้งเรื่องการวิวาทกับบันหยี ระบุอุปคุตลีลาลานางครสาออกไปรบกับบันหยีจนระบุอุปคุตลีลาลิ้นชีวิต และข้ามมาสู่เหตุการณ์ที่ท้าวดาหาทราบเรื่องอิเหนาตัดรักนางบุษบา จรกาหลงรูป

นางบุษบา ถึงท้าวดาหายกนางบุษบาให้กับจรกา เป็นอันจบตอนขนาดยาวตอนหนึ่งใช้เวลาแสดงประมาณ 3 ชั่วโมง เป็นต้น

2. แบ่งเป็นตอนขนาดสั้น มักจะตัดตอนมาจากตอนขนาดยาวในข้อ 1 มีเหตุการณ์สำคัญในการดำเนินเรื่องเพียง 2-3 เหตุการณ์ แต่ต่างสถานที่ ใช้เวลาในการแสดงประมาณ 45 นาที - 1.30 ชั่วโมง ส่วนมากเป็นการแสดงร่วมกับละครหรือการแสดงประเภทอื่น ๆ ตัวอย่างของการแบ่งตอนขนาดนี้ ได้แก่

- ตอนระตูปุศลิทนางครสา มี 2 เหตุการณ์ คือ ระตูปุศลิทนางครสา และการรบระหว่างระตูปุศลิทกับปันหยี
- ตอนเข้าเฝ้า มี 2 เหตุการณ์ คือ อีเหนารู้ข่าวทัพจรกามาช่วยท้าวดาหารจึงชวนสังคามาระตามาเข้าเฝ้าท้าวดาหา และการเข้าเฝ้า
- ตอนตัดดอกไม้ ฉายกริช มี 3 เหตุการณ์ คือ อีเหนาช่วยนางคอมพิวเตอร์ดอกกลาเจียกนางบุษบาได้ดอกกลาเจียก และอีเหนาฉายกริช
- ย่าหรีนตามนกยูง มี 3 เหตุการณ์ คือ องค์กรปะตาระกาทรابلอมเป็นนกยูง ย่าหรีนตามนกยูง และย่าหรีนเข้าเมืองกาหลัง

ฯลฯ

3. จัดการแสดงเพียงฉากเดียว โดยยกเหตุการณ์สำคัญของแต่ละตอนนำออกแสดง มักจะใช้สถานที่เพียงแห่งเดียว ใช้เวลาในการแสดงไม่เกิน 1 ชั่วโมง ส่วนมากเป็นการแสดงประเภทสารคดีหรือจัดแสดงร่วมกับการแสดงประเภทอื่น ๆ ตัวอย่างเช่น

- ฉีกกระหม่อมกฤษ ในเหตุการณ์การรบ
  - สังคามาระตาระบวิทยาสะกา ในเหตุการณ์เฉพาะการใช้อาวุธทวนในการต่อสู้ระหว่างสังคามาระตาระบวิทยาสะกา
  - เข้าเฝ้า ในเหตุการณ์เฉพาะการเข้าเฝ้าท้าวดาหา
  - บุษบาเสี่ยงเทียนหรือไหว้พระ ในเหตุการณ์ที่มะเดหวีพานางบุษบาไปเสี่ยงทาย
- เรื่องเนื้อคู่ที่แท้จริง

ฯลฯ

4. จัดการแสดงประเภททหรหรือระบำ โดยทหรหรือระบำเด่น ๆ ซึ่งมักจะมีปรากฏ
อยู่ในแต่ละตอนของการแสดงละครเรื่องอิเหนา จัดว่าเป็นระบำที่สวยงาม ทหรองเพลงไพเราะ
หรือมีทหรองเร้าใจ เช่น ระบำชุดบุษบาชมศาล ราชเด็ยว ชุดครสาแบหลา สุหรานางรกราช
อิเหนาบวงสรวง ราชชุดย่าหรั้นตามนกยูง และร่าลงสรวงต่าง ๆ เป็นต้น

4. บทละครเรื่องอิเหนาของกรมศิลปากร

จากการศึกษาบทละครเรื่องอิเหนาของกรมศิลปากร จากฝ่ายวิชาการ สถาบันนาฏดุริ-
ยางคศิลป์ โดยรวมตอนที่มีขนาดยาว ขนาดสั้น และการจัดแสดงเพียงจากเดี่ยวได้ทั้งหมด 41 บท
พบว่ากรมศิลปากรได้นำบทพระราชนิพนธ์เรื่องอิเหนา ตั้งแต่ตอนประสันดาต่อนก ซึ่งเป็นสาเหตุ
การสู้รบระหว่างอิเหนากับระตูปุสลิหนา เมื่อครั้งปลอมเป็นบันหยีจะไปพบนางจินตะหรา จนถึงศึก
สังคามาระดา และกุสุมาพบรัก หรืออภิเชกสังคามาระดา มาแบ่งเป็นตอน และจัดทำเป็นบทละคร
ได้ทั้งหมด 41 บท แยกเป็นตอนที่มีขนาดยาว ขนาดสั้น และการแสดงเพียงจากเดี่ยว ได้ดังนี้

1. ตอนที่มีขนาดยาว มีทั้งหมด 22 ตอน ได้แก่

1.1 ตอนประสันดาต่อนก มี 8 เหตุการณ์ คือ

- 1.1.1 ประสันดาชวนเพื่อนออกไปต่อนกเขา
- 1.1.2 ประสันดาท้อวิวาทกับพวกระตูปุสลิหนา
- 1.1.3 ประสันดาไปแจ้งเรื่องระตูปุสลิหนากับบันหยี
- 1.1.4 ระตูปุสลิหนาลานางครสาออกไปสู้กับบันหยี
- 1.1.5 การรบระหว่างบันหยีกับระตูปุสลิหนา
- 1.1.6 ท้าวคาหาหู้ข่าวอิเหนาตัดรักนางบุษบา
- 1.1.7 จรกาหลงรูปนางบุษบา
- 1.1.8 ท้าวคาหาบระกาศยกบุษบาให้กับจรกา

1.2 ตอนประสันดาต่อนก ถึงบันหยีรบระตูปุสลิหนา มี 4 เหตุการณ์ซึ่งซ้ำกับ
เหตุการณ์ที่ 1.1.1-1.1.3 และ 1.1.5 ตัดเหตุการณ์การลานางครสาของระตูปุสลิหนาและช่วง
ของท้าวคาหาและจรกาออก

1.3 ตอนวิद्याสะภาหลงรูป ถึงศึกษะหมังกุหนิง มี 6 เหตุการณ์ คือ

- 1.3.1 องค์ปะตาทาหรานำรูปบุษยามาวางไว้กลางป่า และแปลงกายเป็น
 กวางทอง
- 1.3.2 กวางทองมาล่อวิद्याสะภาไปพบรูปบุษบา
- 1.3.3 ท้าวกะหมังกุหนิงส่งสาส์นมาขอหมั้นบุษบากับท้าวดาหา
- 1.3.4 อีเทณาลานางจินตะหราไปช่วยดาหารบ
- 1.3.5 ท้าวกะหมังกุหนิงชวน 2 อนุชาและโอรสลงสรง
- 1.3.6 การรบในศึกษะหมังกุหนิง ระหว่างสังคามาระตากับวิद्याสะภา
 และอีเทเนากับท้าวกะหมังกุหนิง

1.4 ตอนศึกษะหมังกุหนิง มี 6 เหตุการณ์ตามข้อ 1.3 แต่ตัดเหตุการณ์ที่ 1.3.5

ออก

1.5 ตอนศึกษะหมังกุหนิง ชมศาล เส้นธาว ตัดดอกไม้อายกริช มี 4 เหตุการณ์

คือ

- 1.5.1 การรบในศึกษะหมังกุหนิง ระหว่างสังคามาระตากับวิद्याสะภา
 และระหว่างอีเทเนากับท้าวกะหมังกุหนิง
- 1.5.2 นางบุษบาชมศาลและเส้นธาว
- 1.5.3 นางค่อมออกหาดอกกล่าเจียกพบอีเทเนาตัดดอกกล่าเจียกฝากให้นาง

บุษบา

1.5.4 อีเทเนาอายกริช

1.6 ตอนอีเทเนาเข้าเฝ้าท้าวดาหาและบุษบาไหว้พระปฎิมา มี 4 เหตุการณ์ คือ

- 1.6.1 อีเทเนาบรรทมในพลับพลา
- 1.6.2 อีเทเนาชวนสังคามาระตาทไปเข้าเฝ้าท้าวดาหา
- 1.6.3 อีเทเนาเข้าเฝ้าท้าวดาหาพบบุษบา
- 1.6.4 นางมะเดหวีพานางบุษบาไปไหว้พระเสีียงท่าย

1.7 ตอนท้าวดาหาแก่น บุษบาเสีียงเทียน มี 6 เหตุการณ์ คือ

- 1.7.1 อีเทเนาชวนสังคามาระตาทไปเข้าเฝ้าท้าวดาหา

1.7.2 อีเหนาเข้าเฝ้าท้าวดาหาพบบุษบา

1.7.3 นางค่อมออกหาดอกกล้าเจียกพบอีเหนาตัดดอกกล้าเจียกฝากให้นาง

บุษบา

1.7.4 อีเหนาฉายกริช

1.7.5 นางมะเดหวีพานางบุษบาไปไหว้พระเสีงทาย

1.7.6 ท้าวดาหาบวงสรวง อีเหนา สุหรานาง และจรรกา ราชบวงสรวง

1.8 ตอนบุษบาชมศาล ตัดดอกไม้ ฉายกริช ถึงท้าวดาหาบวงสรวง มี 6

เหตุการณ์ คือ

1.8.1 นางบุษบาชมศาล และนางค่อมหลงทาง

1.8.2 อีเหนาชวนอนุชาประพาสป่า

1.8.3 อีเหนาพบนางค่อมและช่วยตัดดอกกล้าเจียกให้แก่นางบุษบา

1.8.4 อีเหนาฉายกริช

1.8.5 ท้าวดาหาบวงสรวง อีเหนา สุหรานาง และจรรกา ราชบวงสรวง

1.8.6 อีเหนาชวน 5 กษัตริย์เที่ยวป่า พบชบวนบุษบาจะไปรดน้ำมนต์

1.9 ตอนสังคามาระตาแต่งง่า มี 5 เหตุการณ์ คือ

1.9.1 ชบวนนางบุษบาเดินทางกลับจากาใช้บน อีเหนาปลอมเป็นอำมาตย์

มาลอบชมโฉมนางบุษบา

1.9.2 อีเหนาคิดถึงนางบุษบา ทราบเรื่องการวิวาห์ระหว่างบุษบา กับจรรกา

1.9.3 อีเหนาวางอุบายให้สังคามาระตาไปแต่งง่าเพื่อลักนางบุษบา

1.9.4 สังคามาระตาดูแลการแต่งง่า

1.9.5 สังคามาระตาพักผ่อนในพลับพลา (บุหลันลอยเลื่อน)

1.10 ตอนสังคามาระตาแต่งง่า อีเหนาเฝ้าเมือง มี 8 เหตุการณ์ คือ

1.10.1 ซ้ำเหตุการณ์ในตอน 1.9 ตั้งแต่ 1.9.2 - 1.9.5 รวม 4

เหตุการณ์

1.10.2 สังคามาระตาพาอีเหนามาชมง่า

1.10.3 อีเหนาปลอมเป็นจรรกามาลักนางบุษบาไปยังง่าทอง

⋮

1.10.4 อีเหนาได้นางบุษบา

1.10.5 จรกาและท้าวล่าสาออกตามนางบุษบาที่หลับหลาอีเหนา พบสังคา-

มาระตา

1.11 ตอนอีเหนาจากถ้ำ ลมหอบ มี 11 เหตุการณ์ คือ

1.11.1 อีเหนาลานางบุษบามาแก้สงสัยกับจรกา

1.11.2 อีเหนาพบจรกา

1.11.3 อีเหนาลานางบุษบามาแก้สงสัยในคาหา

1.11.4 อีเหนาชมสวนสะตาทัน

1.11.5 องค์ปะตาระกาทราบเรื่องอีเหนาลักนางบุษบา

1.11.6 นางบุษบาชมอุทยาน

1.11.7 ลมหอบ

1.11.8 ปะตาระกาทราบระทานพรบุษบาและปลอมเป็นอุฎการณ

1.11.9 ระบุระมอดันมาพบอุฎการณและรับเป็นโอรส

1.11.10 อีเหนาพานางวิยะดาพบบุษบายังถ้ำทอง ทราบเรื่องลมหอบ

1.11.11 อุฎการณและบันหยีเข้าเฝ้าท้าวกาหลัง

1.12 ตอนลมหอบ มี 10 เหตุการณ์ คือ

1.12.1 ซ้ำเหตุการณ์ที่ 1.9.2

1.12.2 ซ้ำเหตุการณ์ที่ 1.10.3

1.12.3 ซ้ำเหตุการณ์ที่ 1.11.3 - 1.11.10 รวม 8 เหตุการณ์

1.12.4 ลียะตราออกตามหาอีเหนากับบุษบา

1.13 ตอนลมหอบ ตอนนี้ใช้ชื่อตอนเหมือนกันกับตอนที่ 1.12 แต่ตัดเหตุการณ์จบ

เพียงลมหอบเท่านั้น แต่มีการเพิ่มระบาเทพบันเทิงเข้าโบนฉากวิมานองค์ปะตาระกาหรรด้วย

1.14 ตอนอุฎการณชนไก่ มี 8 เหตุการณ์ คือ

1.14.1 อุฎการณเข้าเฝ้าท้าวกาหลัง

1.14.2 นางมะลาหรรไปพบอุฎการณที่อุทยานกาหลัง

1.14.3 บันหยีเข้าเฝ้าท้าวกาหลังพบอุฎการณ

- 1.14.4 อิเหนาชวนอุฎการรณไปชนากั
- 1.14.5 อิเหนาและอุฎการรณชนากั
- 1.14.6 ท้าวจะมหาทราส่งสาส์นมาสู่ขอธิดากาหลัง บันทึ และอุฎการรณ

อาสาสูัคิ

- 1.14.7 ศิกจะมหาทรา-กะบาทัน
- 1.14.8 อุฎการรณแห่หนั
- 1.15 ตอนย่ำหรีนตามนกยูง ลักพานางเกนหลง มี 9 เหตุการณั คือ
  - 1.15.1 องค์ปะตาระกาทราจะนำทางย่ำหรีนมาพบพี
  - 1.15.2 องค์ปะตาระกาทรابلอมเป็นนกยูงมาล่อย่ำหรีนเข้าเมืองกาหลัง
  - 1.15.3 ย่ำหรีนเข้าเฝ้าท้าวกาหลัง พบบันทึ
  - 1.15.4 สัความระดาพาย่ำหรีนมาพบบันทึ ระหว่างทางพบนางเกนหลง
  - 1.15.5 ย่ำหรีนพบบันทึ รู้จักนางเกนหลง
  - 1.15.6 สัความระดามาเยี่ยมย่ำหรีน
  - 1.15.7 บันทึจะไปพบนางสะการะวาดี
  - 1.15.8 สัความระดาส่งข่าวบอกให้ย่ำหรีนมาลักนางเกนหลง
  - 1.15.9 บันทึและย่ำหรีนสู้กัน ท้าวกาหลังมาห้าม
- 1.16 ตอนย่ำหรีนลักพานางเกนหลง เริ่มจับเหตุการณัตั้งแต่เหตุการณัที่ 1.15.3

ถึง 1.15.8 รวมมาได้ 6 เหตุการณั

- 1.17 ตอนลักผิดตัว มี 7 เหตุการณั คือ
  - 1.17.1 ระตุมะงาคาสังาหึ 4 นักโทษไปลักพาตัวบันทึ
  - 1.17.2 4 นักโทษลักพาตัวย่ำหรีน
  - 1.17.3 ระตุมะงาคารู้ว่าลักผิดตัว สังาหึจากคูกย่ำหรีน
  - 1.17.4 ระเด่นคะราหรีนทาทางช่วยย่ำหรีน
  - 1.17.5 ย่ำหรีนได้นางคะราหรีน
  - 1.17.6 บระสันดาพบแห่หนังให้ช่วยทนายเรื่องย่ำหรีน
  - 1.17.7 พีเลี้ยงไปรับตัวย่ำหรีนกลับเมือง

1.18 ตอนประสันตาเชิดหนังและลิกซี มี 4 เหตุการณ์ คือ

1.18.1 ประสันตาเตรียมเชิดหนัง

1.18.2 ประสันตาพบบาทยันตีเลี้ยงนางบุชบา

1.18.3 ประสันตาแจ้งเรื่องแหหนัง คือ บุชบาให้บัณฑิตทราบ

1.18.4 อิเหนาลิกซี

1.19 ตอนประสันตาเชิดหนังและลิกซี มีเหตุการณ์เช่นเดียวกับตอน 1.18 แต่เพิ่มเหตุการณ์ตอนต้น คือ

1.19.1 บันทยิปปลอมเป็นเทวดามารับแหหนังกลับเมืองกาหลัง

1.19.2 บันทยิสอบถามเรื่องราวของแหหนัง

1.19.3 บันทยีแอบลักกรีซของแหหนัง

1.19.4 บันทยีคิดว่าแหหนังคือเมียอุฎการวง

1.19.5 ซ้ำเหตุการณ์ที่ 1.18.1-1.18.4 รวม 4 เหตุการณ์

1.20 ตอนประสันตาเชิดหนัง คาเนินเหตุการณ์ซ้ำกับตอนที่ 1.19 แต่ตัดเหตุการณ์ที่ 1.19.1-1.19.2 ออก โดยเริ่มที่เหตุการณ์ที่บันทยีแอบลักกรีซของแหหนัง (เหตุการณ์ที่ 1.19.3) จบตอน

1.21 ตอนสียะตราพบที่บันยืออาสา มี 7 เหตุการณ์ คือ

1.21.1 อิเหนาลิกซี

1.21.2 บันหยีให้เชิดสียะตราและนางวิยะดามาพบบุชบา

1.21.3 ผู้คุมเมืองมะงาดาทราบเรื่องย่าหวันหายไพบพร้อมนางคะราหวัน

1.21.4 ระคุมมะงาดาทราบเรื่องงาให้จัดทัพไปเมืองกาหลัง

1.21.5 ย่าหวันอาสาสู้ศึก

1.21.6 ย่าหวันรบกับระคุมมะงาดา

1.21.7 ย่าหวันขอภัยโทษแทนระคุมมะงาดา

1.22 ตอนศึกสังคามาระตา กุสุมาพบรัก มี 8 เหตุการณ์ คือ

1.22.1 ท้าวสาส์นละระตูทั้ง 5 เตรียมการรบชิงโอรสธิดาคิน

1.22.2 ระตูประมอดันทราบเรื่องการศึกษา จึงส่งข่าวไปให้บันหยี

- 1.22.3 บันหย็ทราบเรื่องการศึกษา ให้สังคามาระตาไปช่วย
- 1.22.4 ทัพสังคามาระตาสู่กับทัพของ 6 ระบุ
- 1.22.5 สังคามาระตาทา 6 ระบุเข้าเฝ้าท้าวพระมอดัน
- 1.22.6 สังคามาระตาทาเซลยมาพบบันหย็
- 1.22.7 บันหย็มอบนางกุสุมาให้สังคามาระตา
- 1.22.8 สังคามาระตาได้นางกุสุมา

2. ตอนที่มิชนาคสัน มีทั้งหมด 11 ตอน ได้แก่

2.1 ตอนครสาแบหลา มี 3 เหตุการณ์ คือ

- 2.1.1 ระตูปุศลินาลานางครสาออกไปสู่กับบันหย็
- 2.1.2 บันหย็รบระตูปุศลินา
- 2.1.3 ครสาแบหลา

2.2 ตอนจรกาหลงรูปบุษบา มี 2 เหตุการณ์ คือ

- 2.2.1 ช่างเขียนมอณาพวาดนางบุษบาให้กับจรกา
- 2.2.2 จรกาหลงรูปนางบุษบา

2.3 ตอนศึกกะหมังกุหนิง มีเหตุการณ์เดียว แต่เป็นเหตุการณ์ที่มีความยาวค่อนข้างมาก เนื่องจากมีการรบด้วยอาวุธหลายชนิด โดยเป็นการรบระหว่างสังคามาระตากับ วิทยาสะกา และอิเหนากับกะหมังกุหนิง

2.4 ตอนอิเหนาเข้าเฝ้าท้าวดาหา และบุษบาไหว้พระปฎิมา มี 2 เหตุการณ์

คือ

- 2.4.1 อิเหนาเข้าเฝ้าท้าวดาหาพบบุษบา
- 2.4.2 นางมะเดหวีพานางบุษบาไปไหว้พระเสี่ยงทาย

2.5 ตอนเข้าเฝ้า มี 3 เหตุการณ์ คือ

- 2.5.1 อิเหนาคะนิงถึงนางจินตะหรา
- 2.5.2 อิเหนาชวนสังคามาระตาเข้าเฝ้าท้าวดาหา
- 2.5.3 อิเหนาเข้าเฝ้าท้าวดาหาพบบุษบา

- 2.6 ตอนตัดดอกไม้ถวายกริช มี 3 เหตุการณ์ คือ
- 2.6.1 อิเหนาชวนเหล่ากษัตริย์มาเที่ยวชมป่า
  - 2.6.2 อิเหนาพนางค์อม ช่วยหาดอกไม้เจียวไปถวายนางบุษบา
  - 2.6.3 อิเหนาถวายกริช
- 2.7 ตอนบวงสรวง มี 2 เหตุการณ์ คือ
- 2.7.1 ท้าวดาหาบวงสรวง
  - 2.7.2 สุหรานากง อิเหนา และจรรกา ราชบวงสรวง
- 2.8 ตอนลมทอบ มี 3 เหตุการณ์ คือ
- 2.8.1 อิเหนาลานางบุษบาแก้สงสัยในดาหา
  - 2.8.2 อิเหนาชมสวนสะตาทมัน
  - 2.8.3 ลมทอบ
- 2.9 ตอนอุฎการรณและบันหยีรับอุบะรัก มี 4 เหตุการณ์ คือ
- 2.9.1 อุฎการรณไปเฝ้าพระธิดากาหลัง พบสารรักของบันหยี
  - 2.9.2 นางสะการะหนึ่งหริศแดระอุบะ 2 พวง ให้พวงหนึ่งแก่อุฎการรณ
อีกพวงหนึ่งให้บาทย์นไปมอบแก่บันหยี
  - 2.9.3 บาทย์นมอบอุบะให้ประสันดา เพื่อนาไปมอบให้กับบันหยี
  - 2.9.4 อุฎการรณไปพบบันหยี เห็นอุบะที่นางทาทาให้
- 2.10 ตอนอุฎการรณออกบวช มี 3 เหตุการณ์ คือ
- 2.10.1 อุฎการรณไปลาบันหยีกลับพระมอตัน
  - 2.10.2 ขบวนทัพอุฎการรณเดินทางกลับพระมอตัน
  - 2.10.3 อุฎการรณและพี่เลี้ยงหนีไปบวชเป็นแอมหนึ่ง
- 2.11 ตอนย่าหรีนตามนกยูง มี 3 เหตุการณ์ คือ
- 2.11.1 ปะตาระกาหราบลอมเป็นนกยูงไปนาคทางย่าหรีน
  - 2.11.2 ย่าหรีนตามนกยูง
  - 2.11.3 ย่าหรีนเข้าเฝ้าท้าวกาหลังพบบันหยี

3. การแสดงเพียงฉากเดียว มีทั้งหมด 8 ตอน ได้แก่
  - 3.1 ตอนระตูปุศลิทมาลานางครสา
  - 3.2 ตอนอิเหนาคำนิ่งถึงจินตะทราวาดี (ว่าด้วยไฟรัก)
  - 3.3 ตอนสังคามาระตารบวิหยาสะกา
  - 3.4 ตอนศึกกะหมังกุหนิง (หอกขัด) คือ เริ่มตั้งแต่สังคามาระตารบวิหยาสะกา จนถึงอิเหนารบกับกะหมังกุหนิงด้วยอาวุธชนิดแรก คือ หอกขัด (อิเหนาและกะหมังกุหนิงรบกันนำใช้ อาวุธทั้งหมด 4 ชนิด)
  - 3.5 ตอนอิเหนาสั่งง้าว
  - 3.6 ตอนปะตาระกาหราบระทานพร เฉพาะช่วงปะตาระกาหราบแปลงนุชบาเป็นชายชื่ออุณากรรณและปะทานพร
  - 3.7 ตอนปะตาระกาหราบระทานพรนางนุชบา เพิ่มบทานเหตุการณ์ลมหอบขึ้นจากเหตุการณ์ในตอน 3.6
  - 3.8 ตอนเลิกชี่

จากการสำรวจบทละครเรื่องอิเหนาของกรมศิลปากร ทั้งตอนที่มีขนาดยาว ขนาดสั้น และการแสดงฉากเดียว รวมทั้งสิ้น 41 ตอนนี้ สามารถสรุปแนวทางการตัดต่อบทละครของกรมศิลปากรได้ ดังนี้

1. เรียกชื่อตอนเหมือนกัน แต่เนื้อความตอนมีไม่เท่ากัน บางครั้งอาจเพิ่มเหตุการณ์หนึ่ง และอาจตัดเหตุการณ์บางเหตุการณ์ออกไปได้ เช่น ตอนที่ 1.1 และ 1.2 เป็นต้น
2. เรียกชื่อตอนไม่เหมือนกัน แต่อาจนำเหตุการณ์ในตอนต่าง ๆ ที่มีชื่อไม่เหมือนกันนี้ มาจัดทำเป็นบทละครบทเดียวกันได้ เช่น ตอนที่ 1.6, 1.7 และ 1.8 เป็นต้น
3. ตอนขนาดสั้น ส่วนมากจะตัดออกมาจากตอนที่มีขนาดยาว และนำมาแสดงเพื่อให้เหมาะสมกับเวลาในการแสดงครั้งนั้น ๆ
4. การแสดงอิเหนาเพียงฉากเดียว ส่วนมากจะคัดเลือกมาจากตอนขนาดยาวเช่นเดียวกัน แต่อาจจัดทำบทเป็นพิเศษเพื่อการแสดงตามจุดประสงค์ของผู้จัดและเวลา เช่น ตอนที่ 3.2 เป็นต้น

5. การคัดเลือกเนื้อความในบทพระราชนิพนธ์มาทำบทที่เป็นตอน โดยส่วนใหญ่จะเรียงเหตุการณ์ตามเนื้อเรื่องในพระราชนิพนธ์ แต่ไม่จำเป็นต้องเรียงเหตุการณ์ตามบทพระราชนิพนธ์ทั้งหมดก็ได้ อาจมีการข้ามเหตุการณ์สำคัญ ๆ ไปสู่เหตุการณ์ที่ผู้ทำบทสนใจ ทั้งนี้อาจเป็นเพราะคาบเวลาไม่เพียงพอที่จะนำความที่ต่อกันมาเป็นบทละครต่อได้ เพราะจะทำให้เวลาในการแสดงเกินหรือขาดได้ ดังนั้นจึงคัดเลือกตอนที่เหมาะสมมาต่อแทน เช่น ตอนที่ 1.1 เป็นต้น

ดังนั้นในบทละครทั้ง 41 บทของกรมศิลปากรที่ได้จัดแสดงให้ประชาชนชมนี้จะสังเกตได้ว่าบางบทมีเหตุการณ์ซ้ำกันแต่สั้นกว่าบ้าง หรือเหตุการณ์ซ้ำกันบ้างบางช่วง แต่มีเหตุการณ์อื่นแทรกหรือเริ่มต้น และต่อท้ายบทไม่เหมือนกัน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความประสงค์และความต้องการของผู้จัดการแสดง ดังนั้นบทละครเรื่องอิเหนาของกรมศิลปากรทั้ง 41 บท เมื่อนำมาเรียงเหตุการณ์และจัดตอนที่แตกต่างกัน มีเนื้อเรื่องไม่ซ้ำกัน หรือถ้าซ้ำกันก็จะมีบทเริ่มต้น บทแทรก และบทต่อท้ายที่แตกต่างกันได้ 20 ตอน มีทั้งตอนขนาดยาว ขนาดสั้น และการแสดงฉากเดียวรวมกันได้ ดังนี้

1. ตอนประสันตาคอนก เริ่มเรื่องตั้งแต่ประสันตาคอนกออกไปคอนก จนเกิดเรื่องกับระตูปุศลินาถึงท้าวดาหายกบุษบาให้จรรกา
2. ตอนครสาแบหลา เริ่มเรื่องตั้งแต่ระตูปุศลินา ลานางครสาออกมาสู้กับบันหยีถึงนางครสาแบหลาตามสามี
3. ตอนจรรกาหลงรูปบุษบา เริ่มตั้งแต่ช่างเขียนเข้ามาถวายรูปนางบุษบา จนถึงจรรกาคลั่ง
4. ตอนอิเหนาคำนิงถึงจินตะหราวาตี (ว่าด้วยไพรัก) เริ่มเรื่องตั้งแต่อิเหนาจากนางจินตะหราวา ถึงราหิงถึงนางชณะประทับแรม
5. ตอนวิหยาสะกาทหลงรูป ศิกกะหมังกูหนิง เริ่มเรื่องตั้งแต่องค์ปะตาระกาหลาซ่อนรูปนางบุษบาไว้กลางป่า ส่องให้วิหยาสะกาทมาพบจนถึงเสร็จศิกกะหมังกูหนิง
6. ตอนศิกกะหมังกูหนิง ชมศาล เล่นธาร ตัดดอกไม้ถวายกริช เริ่มเรื่องตั้งแต่อิเหนารับกับท้าวกระหมังกูหนิง ถึงอิเหนาถวายกริช แต่ตัดเหตุการณ์การเข้าเฝ้าท้าวดาหายของอิเหนาและสังคามาระตา

7. ตอนอิเหนาเข้าเฝ้าท้าวดาหาและบุชบาหวัพระปฎิมา เริ่มเรื่องตั้งแต่อิเหนาได้ข่าวทัพจรกายมาช่วยอันศึกกะหมังกูหนึ่งถึงเข้าเฝ้าท้าวดาหาและบุชบาเสี่ยงเทียน ตัดเหตุการณ์การชมศาล เล่นซาร ตัดดอกไม้ฉายกรีซออก
8. ตอนท้าวดาหาแก้บน-บุชบาเสี่ยงเทียน เริ่มเรื่องตั้งแต่อิเหนาชวนสังคามาระดาไปเข้าเฝ้าท้าวดาหาถึงสุหรานากง อิเหนาและจรการาบังวงสรวง ตัดเหตุการณ์การชมศาลและการโปรคน้ำมันต์ของบุชบาออก
9. ตอนบุชบาชมศาล ตัดดอกไม้ฉายกรีซ ท้าวดาหาบังวงสรวง เริ่มเรื่องตั้งแต่บุชบาชมศาล ถึงอิเหนาช่วยบุชบาถือพานผ้าเมื่อโปรคน้ำมันต์ จรกาหิง
10. ตอนสังคามาระดาแต่งถ้ำ ถึงอิเหนาเผาเมือง เริ่มเรื่องตั้งแต่ชวนบุชบากลับจากไร่บน อิเหนาปลอมเป็นอำมาตย์มาลอบชมโฉมบุชบา ถึงจรกาและท้าวล่าสาออกติดตามบุชบาหลังอิเหนาลักพานางบุชบาไป
11. ตอนอิเหนาจากถ้ำ ถึงลมหอบ เริ่มเรื่องตั้งแต่อิเหนาลานางบุชบามา แต่สงสัยที่ดาหา จนถึงปิ่นหยีและอุฎการรรณเข้าเฝ้าท้าวกาหลัง
12. ตอนลมหอบ เริ่มเรื่องตั้งแต่อิเหนาและสังคามาระดาปรึกษากันเรื่องลักพานางบุชบา ถึงอิเหนาพาวิยะดามาตามบุชบา และวิยะดาปลอมเป็นโจรป่าชื่อย่าหรั่งออกติดตามอิเหนาและบุชบา
13. ตอนอุฎการรรณชนไก่ เริ่มเรื่องตั้งแต่อุฎการรรณเข้าเฝ้าท้าวกาหลัง จนถึงเสรีจศึกจะมาหว่า กะบาทลิน และอุฎการรรณเอหนึ่ง
14. ตอนอุฎการรรณและปิ่นหยีรับอุบะรัก เริ่มเรื่องตั้งแต่อุฎการรรณพบจดหมายรักของปิ่นหยีต่อนางสะการะวาตี ถึงอุฎการรรณเห็นอุบะที่นางสะการะวาตีให้ปิ่นหยีและชวนเข้าเฝ้าท้าวกาหลัง
15. ตอนอุฎการรรณออกบวช เริ่มเรื่องตั้งแต่อุฎการรรณมาลาปิ่นหยีกลับกรุงประมอดัน จนถึงอุฎการรรณและ 2 พี่เลี้ยงหนีไปบวชเป็นเอนหนึ่ง
16. ตอนย่าหรั่งตามนภยูง ลักพานางเกนหลง เริ่มเรื่องตั้งแต่องค์ปะดาระกาหราบแปลงเป็นนภยูงพ่าย่าหรั่งเข้าเมืองกาหลัง ถึงปิ่นหยีสู้กับย่าหรั่ง เรื่องลักพานางเกนหลงและท้าวกาหลังมาห้ามไว้

17. ตอนลักผิดตัว เริ่มเรื่องตั้งแต่ท้าวมะงาคาสั่งให้นักโทษไปลักตัวบันหยีถึง 7 พี่เลี้ยงมารับตัวย่าหวัน

18. ตอนประสันตาเข็ดหนังและลิกซี เริ่มเรื่องตั้งแต่อีเทนาปลอมเป็นเทวดามาหลอกพาแหง้งเข้าเมือง จนถึงประสันตาเข็ดหนัง เรื่องความหลังของอีเทนา บุชบา และลิกซี

19. ตอนสียะตราพพี-บันหยีอาสา เริ่มเรื่องตั้งแต่บันหยีให้แหง้งลาบวช จนถึงระตุ-มะงาคาพ่ายศึกและย่าหวันขอชีวิตระตุจากท้าวกาหลัง

20. ตอนศึกสังคามาระตา-กุสุมาพวัก เริ่มเรื่องตั้งแต่ท้าวล่าสา และระตุ 4 เมืองพร้อมใจกันชิงบุตร ธิดา คืนจากเมืองปะมอดัน ถึงสังคามาระตาได้นางกุสุมา

จากการศึกษาบทละครเรื่องอีเทนาของกรมศิลปากรทั้ง 20 ตอน ดังได้กล่าวมาแล้วข้างต้น พบว่า ตอนที่ 5-9 เป็นตอนที่กล่าวถึงอีเทนาผู้ช่วยท้าวดาหารบวชในศีกะหมิงกุหนิง จึงชวนสังคามาระตามาเข้าเฝ้าท้าวดาหา จนถึงท้าวดาหาทำพิธีบวงสรวงทั้งสิ้นแต่มีการแบ่งตอน และลำดับเนื้อเรื่องแตกต่างกัน เช่น บางตอนจะตัดเหตุการณ์การเข้าเฝ้าออก บางตอนจะตัดเหตุการณ์การชมศาล เล่นธำร และตัดดอกไม้ถวายกริชออก บางตอนเพิ่มเหตุการณ์การโปรดนิมนต์ของบุชบาเข้าเฝ้า เป็นต้น และตอนที่ 10-12 เป็นตอนที่กล่าวถึงชบวนของนางบุชบาลับจากาชันนและอีเทนาปลอมเป็นอำมาตย์มาลอบชมโฉมบุชบา ถึงอีเทนาพานางวิยะตามาตามบุชบา โดยปลอมเป็นโจรป่าชื่อบันหยีและนางเกนหลง และสียะตราปลอมเป็นโจรป่าชื่อย่าหวันออกติดตามบุชบาและอีเทนาทั้งสิ้น มีการแบ่งตอนและลำดับเนื้อเรื่องของการเริ่มเรื่องแตกต่างกัน

สรุป

ในการศึกษาบทละครเรื่องอีเทนา บทพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 พบว่าเป็นพระราชนิพนธ์บทละครที่มีเนื้อเรื่องยาวมาก ดังนั้นในการแสดงละครเรื่องอีเทนาของกรมศิลปากร จึงได้แบ่งบทละครออกเป็นตอนและฉากตามความเหมาะสมของเวลา และจุดประสงค์ของการแสดงแต่ละครั้ง โดยคัดเลือกเหตุการณ์สำคัญที่น่าสนใจมาดำเนินเรื่องติดต่อกัน ได้บทละครเรื่องอีเทนา

ที่มีความยาวบ้าง สั้นบ้าง 41 บท เริ่มจับความตั้งแต่ประสันตอнок ถึงอภิเชกสังคามาระตา แบ่งออกเป็น 4 ลักษณะ ดังนี้

1. แบ่งเป็นตอนขนาดยาว ใช้เวลาในการแสดงตั้งแต่ 1.30-3.00 ชั่วโมง ได้บทละครขนาดยาว 22 บท
2. แบ่งเป็นตอนขนาดสั้น ใช้เวลาในการแสดงตั้งแต่ 45 นาที - 1.30 ชั่วโมง ได้บทละครขนาดสั้น 11 บท
3. จัดการแสดงเพียงฉากเดียว ใช้เวลาในการแสดงไม่เกิน 1 ชั่วโมง ได้บทละครที่จัดแสดงเพียงฉากเดียว 8 บท
4. จัดการแสดงประเภทหรือระบำ

จากบทละครเรื่องอิเหนาของกรมศิลปากรทั้ง 41 บทนั้น มีบางบทที่ดำเนินเหตุการณ์ซ้ำกัน ดังนั้นในการศึกษาจารีตการใช้อุปกรณ์การแสดงละคร เรื่องอิเหนา จึงได้นำเหตุการณ์มาเรียงกันจับตอนที่แตกต่างกัน เนื้อเรื่องไม่ซ้ำกัน มีบทแทรก บทเริ่มต้น และบทต่อท้ายที่ไม่เหมือนกัน ทั้ง 20 ตอน และทั้ง 20 ตอนนี้สามารถครอบคลุมเหตุการณ์ตั้งแต่ตอนประสันตอнокถึงอภิเชกสังคามาระตาได้ตามบทพระราชนิพนธ์ ซึ่งจะทำให้ทราบว่าอุปกรณ์การแสดงที่จำเป็นต้องใช้ประกอบการแสดงละครของกรมศิลปากรนี้ได้แก่อะไรบ้าง และจะได้ศึกษาถึงจารีตการใช้อุปกรณ์เหล่านี้ต่อไป

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย